

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Інститут рукопису

РУКОПИСНА
ТА КНИЖКОВА СПАДЩИНА
УКРАЇНИ

Археографічні дослідження унікальних
архівних та бібліотечних фондів

ВИПУСК 28

КИЇВ 2022

Наукові студії 28-го випуску збірника, залучаючи до суспільного обігу нові документальні джерела, висвітлюють результати гуманітарних досліджень архівної та книжкової спадщини України і світу. Серед тематики, актуалізованої у виданні: аналіз маргіналій на примірниках трактату Йогана Арндта в перекладі Симона Тодорського «Чотири книги про істинне християнство» (Галле, 1735) із зібрання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; вивчення репрезентації постаті Петра Могили у двох барокових проповідях Антонія Радивиловського, створених на роковини від дня смерті Київського митрополита; загальний огляд друканих і рукописних матеріалів, пов'язаних з науковою діяльністю та біографічними відомостями українського культурознавця Олексія Селівачова (1887–1919), що відклались у приватному архіві; висвітлення наукового потенціалу Синодика Благовіщенського Золотоніського монастиря в контексті історичних, суспільних та культурних процесів, що відбувалися на українських землях у ранній модерний період; представлення даних відносно формування галузевих колекцій рідкісних видань у бібліотеках неklasичних університетів України; введення до наукового простору результатів історико-кодикологічного описування українського перекладного медичного збірника XVII ст. з фондів Інституту рукопису НБУВ; визначення специфіки почеркознавчої експертизи рукописних пам'яток на основі досвіду експертних досліджень у Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка; систематизація фундаментальних досягнень західноєвропейських та американських візантологів і палеославістів протягом півтора століть у міждисциплінарних студіях семітсько-сирійсько-грецького кондака та киево-руського кондакарного співу; дослідження процесів старіння особливо цінних документів на різних матеріальних носіях для створення та підтримання умов щодо забезпечення їхньої довговічності тощо.

Розраховано на істориків, філологів, мистецтвознавців, культурологів, а також на дослідників, які цікавляться вітчизняною та світовою історією та культурою.

Наукова рада

- О. С. Онищенко, *д-р філос. наук, акад. НАН України*; Г. В. Папакін, *д-р іст. наук*;
Н. А. Шип, *д-р іст. наук*; О. О. Хамрай, *д-р філол. наук*;
О. В. Пастушенко, *д-р наук із соц. комунікацій*; Аліна Дзентьол (Польща), *д-р гуманіст. наук*;
Ріма Ціценене (Литва), *д-р гуманіст. наук*; Олаф Хамман (Німеччина), *д-р філософії*.

Редакційна колегія

- Л. А. Дубровіна (гол. ред.), *д-р іст. наук, чл.-кор. НАН України*; В. В. Бездрабко, *д-р іст. наук*;
Г. В. Боряк, *д-р іст. наук, чл.-кор. НАН України*; Л. І. Буряк, *д-р іст. наук*;
Н. В. Веретеннікова, *канд. наук із соц. комунікацій*; Л. А. Гнатенко, *д-р іст. наук*;
Н. М. Зубкова (відп. секр.), *канд. іст. наук*; Г. І. Ковальчук (заст. гол. ред.), *д-р іст. наук*;
К. В. Лобузін, *д-р наук із соц. комунікацій*; В. І. Попик, *д-р іст. наук, чл.-кор. НАН України*;
Л. М. Яременко, *канд. іст. наук*; Ярослав Думановський (Польща), *габлітований д-р*;
Дайва Нарбутене (Литва), *д-р філософії*; Сергеюс Темчинас (Литва), *габлітований д-р гуманіст. наук*;
В. Г. Ченцова (Франція), *канд. іст. наук*; Л. В. Шаріпова (Велика Британія), *д-р філософії*.

Рецензенти

- Я. В. Верменич, *д-р іст. наук*
Ю. А. Мицик, *д-р іст. наук*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 16087-4559Р від 16.12.2009 р.

Видання індексується науковими базами даних, зокрема: Scopus, Web of Science, Google Scholar, Index Copernicus, Scientific Indexing Services, ResearchBib, International Institute of Organized Research (I2OR), CiteFactor, BASE, Open Access Infrastructure for Research in Europe, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Word Cat, EBSCO, Український Реферативний Журнал, Україніка наукова, Наукова періодика України.

ISSN 2222-4203

Електронна версія – rksu.nbu.gov.ua
DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.28>

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2022

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
Vernadskyi National Library of Ukraine
Institute of Manuscript

MANUSCRIPT
AND BOOK HERITAGE
OF UKRAINE

*Archaeographic Studies
of Unique Archival and Library Fonds*

ISSUE 28

KYIV 2022

ЗМІСТ

Дослідження архівних та книжкових фондів

- Галина Наєнко* **5** «Руські книги» з Галле у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
- Юлія Добролюбська, Олексій Присяжнюк* **23** Стародрук Марка Фабія Квінтіліана з фонду бібліотеки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (*англ. мовою*)
- Марина Коломієць* **36** Документи особового фонду академіка І. М. Федорченка про участь ученого в міжнародних конференціях з порошкової металургії у США і Канаді (1965–1973)
- Андрій Пучков, Михайло Селівачов* **52** Рукописна й документальна спадщина історика культури Олексія Селівачова (1887–1919): огляд приватного архіву
- Валерій Ластовський, Леся Горенко, Світлана Косяк* **65** Рукописний Синодик Благовіщенського Золотоніського монастиря XVIII століття як пам'ятка культури та історичне джерело
- Ольга Максимчук* **76** Постать Петра Могили у проповідях Антонія Радивиловського
- Олексій Лукашевич, Ігор Гайдаєнко, Олена Жам* **100** Особовий архів М. І. Жама та його роль у дослідженні історії становлення Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини

Історія книжкових колекцій та зібрань

- Петро Скрипник* **116** Зібрання плакатів сільськогосподарського виробництва з фондів відділу образотворчих мистецтв Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (*англ. мовою*)
- Галина Шемаєва, Тамара Костирко* **146** Галузеві колекції рідкісних видань в університетських бібліотеках

- Тетяна Кузнець, Ігор Опацький* **159** Колекції Петра Курінного в архівах Українського вільного університету та Української вільної академії наук: науковий потенціал джерел

Кодикологія та кодикографія

- Євген Чернухін* **173** Послання Парфенія II, патріарха Константинопольського, до Сильвестра Гулевича-Воютинського, єпископа Перемишльського та Самбірського, від грудня 1644 року
- Ольга Іванова* **193** Український перекладний медичний збірник XVII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-кодикологічний опис

Дослідження в галузі спеціальних історичних дисциплін

- Ігор Лосієвський* **219** Почеркознавча експертиза рукописних пам'яток у науковій бібліотеці (за матеріалами експертних досліджень Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка)
- Валентина Борисенко* **255** Етнографічна діяльність Кабінету національних меншин у 1920–1930-х роках (за архівними документами)
- Тетяна Вілкул* **271** Царювання Олександра Македонського у «Хронографі по великому ізложенію»
- Тетяна Добко, Тетяна Гришина* **295** Неопублікований бібліографічний покажчик «Українське радянське літературознавство і критика»
- Лідія Корній* **314** Джерела різних видів української музичної творчості доби Бароко (XVII – перша половина XVIII ст.): кодикологічний та музично-стильовий аспекти
- Олександр Гаранін, Наталія Залеток* **330** Сучасний стан практичної реалізації законодавства про авторське та суміжні права в державних архівах України

- Віталій Тельвак, Костянтин Курилишин, Вікторія Тельвак* **347** Михайло Грушевський та часопис «Діло»: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 року)
- Марат Закіров, Світлана Закірова* **372** Друковані видання української діаспори пострадянських країн: від створення до сьогодення
- Тетяна Боряк* **390** Усноісторичні джерела про Голодомор в українській окупаційній пресі під час Другої світової війни
- Богдан Жулковський* **404** Семітсько-сирійсько-грецький кондак і киево-руський кондакарний спів у західноєвропейській та американській візантиністиці й палеославістиці

Інформаційні технології в бібліотечній та архівній справі

- Олена Вощенко* **421** Оприлюднення матеріалів спецфондів у форматі електронних колекцій (на прикладі розробки е-колекції «Репресована література» в е-бібліотеці «Україніка» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)

Збереження бібліотечних та архівних фондів

- Любов Затока* **437** Забезпечення довговічності особливо цінних документів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: поєднання різних технологічних підходів

Рецензії

- Ірина Войцехівська, Наталія Коломієць* **456** Бібліографічне видання як жанр наукового дослідження: до оцінки нової праці з історії книгознавства. *Рец. на кн.: Ціборовська-Римарович І.О. Видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Книгознавче дослідження. Попримірниковий опис / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Ін-т книгознавства. Київ, 2020. 131 с.*

CONTENTS

Studies of Archival and Book Fonds

- Halyna Naienko* **5** “Russian books” from Halle
at the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
- Yuliya Dobrolyubska,
Oleksii Prysiashniuk* **23** Old print by Mark Fabius Quintilian
from the library of the K. D. Ushynsky
South Ukrainian National Pedagogical University
- Maryna Kolomiets* **36** Documents of personal fond of Academician
I. M. Fedorchenko on participation of scientist
in international conferences on powder metallurgy
in USA and Canada (1965–1973)
- Andrii Puchkov,
Mykhailo Selivachov* **52** Manuscript and documentary heritage
of cultural historian Oleksii Selivachov (1887–
1919): review of private archive
- Valerii Lastovskyi,
Lesia Horenko,
Svitlana Kosiak* **65** Handwritten Synodikon of 18th century
of Zolotonosha Monastery of Annunciation
as cultural monument and historical source
- Olha Maksymchuk* **76** Personality of Petro Mohyla
in Antonii Radyvylovskyi’s sermons
- Oleksii Lukashevych,
Ihor Haidaienko,
Olena Zham* **100** Personal archive of M. I. Zham and his role in
study of history of Museum of Folk Architecture
and Life of Middle Dnieper

History of Book Collections and Gatherings

- Petro Skrypnyk* **116** Posters collection of agricultural production
from fonds of Fine Arts Department
of Institute of Book Studies
of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
- Hanna Shemaieva,
Tamara Kostyrko* **146** Collections of rare books
by branches of knowledge in University libraries

- Tetiana Kuznets, Ihor Opatskyi* **159** Collections of Petro Kurinnyi in archives of Ukrainian Free University and Ukrainian Free Academy of Sciences: scientific potential of sources

Codicology and Codicography

- Yevhen Chernukhin* **173** Epistle of Parthenios II, Patriarch of Constantinople, to Sylvestr Hulevych-Voyutynskyi, Bishop of Peremyshl and Sambir, of December 1644
- Olha Ivanova* **193** Ukrainian translation of medical manuscript of 17th century in Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine: historical and codicological research

Studies in Special Historical Disciplines

- Ihor Losiievskyi* **219** Handwriting expertise of writing heritage objects at scientific library (based on materials of expert researches made at Kharkiv Korolenko State Scientific Library)
- Valentyna Borysenko* **255** Ethnographic activities of Cabinet of National Minorities during 1920–1930 (based on archival records)
- Tetiana Vilkul* **271** Reign of Alexander the Great in Chronograph on great narration
- Tetiana Dobko, Tetiana Hryshyna* **295** Unpublished bibliographic index “Ukrainian Soviet Literary Studies and Criticism”
- Lidiya Kornii* **314** Sources of different types of Ukrainian musical creativity of the Baroque period (17th – first half of 18th century): codicological and musical-stylistic aspects
- Oleksandr Haranin, Nataliya Zaliatok* **330** Current state of practical implementation of copyright and related rights legislation in state archives of Ukraine

- Vitalii Telvak, Kostiantyn Kurylyshyn, Viktoriya Telvak* **347** Mykhailo Hrushevskiy and “Dilo” newspaper: cooperation, conflicts, reception (before 1914)
- Marat Zakirov, Svitlana Zakirova* **372** Printed publications of Ukrainian diaspora in post-Soviet countries: from creation to present
- Tetiana Boriak* **390** Oral history sources about Holodomor in Ukrainian occupation press during World War II
- Bohdan Zhulkovskiy* **404** Semitic-Syrian-Greek kontakion and Kyivan Rus kondakarion singing in Western European and American Byzantine and Paleoslavic studies

Information Technology in Librarian and Archival Science

- Olena Voshchenko* **421** Publication of materials from book special fonds in format of e-collections (on example of e-collection “Repressed Literature” in e-library “Ukrainica” of V. I. Vernadskiy National Library of Ukraine)

Preservation of Librarian and Arhival Fonds

- Liubov Zatoka* **437** Ensuring durability of especially valuable documents of V. I. Vernadskiy National Library of Ukraine: combination of different technological approaches

Critiques

- Iryna Voitsekhivska, Nataliya Kolomiets* **456** Bibliographic publication as genre of scientific research: to the evaluation of a new work on the history of bibliography. *Review on the book: Tsiborovska-Rymarovych I. O. Publication of the printing house of the Lutsk Dominican Monastery (1787–1836) in the fonds of the V. I. Vernadskiy National Library of Ukraine. Bibliological research. Copy description / National Academy of Sciences of Ukraine. V. I. Vernadskiy National Library of Ukraine. Institute of Book Studies. Kyiv, 2020. 131 p.*

Scientific studies of the 28th issue of the digest, involving new documentary sources in the public circulation, cover the results of humanitarian research of archival and book heritage of Ukraine and the world. Among the issues raised in the digest are: analysis of the marginalia and inset entries on copies of Johann Arndt's treatise "Four Books on True Christianity" (Halle, 1735) in translation by Symon Todorsky from collection of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine; examination of the presentation of Petro Mohyla's personality in two Baroque sermons on the death anniversary of the Kyivan metropolitan by the prominent Ukrainian preacher Antonii Radyvylovskyy; general review of printed and manuscript materials related to the scientific activity of the Ukrainian cultural critic Oleksii Selivachov (1887–1919) and his biographical information deposited in a private archive; provision of a general overview of the Synodikon of Zolotonosha Monastery of the Annunciation, analyzing its content and clarification of the scientific potential of the monuments of ecclesiastical writing in the context of studying the historical, social and cultural processes that took place in the Ukrainian lands in the early modern period; updated data on the formation of industrial collections of rare books in university libraries and introducing of obscure documents and materials to scientific circulation; introduction to the scientific circulation of the medical manuscript from the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine that is the Ukrainian translation of the Latin book. Using the historical, textological and linguistic analysis to make the historical and codicological description of the manuscript; highlighting of the specifics of the handwriting expertise of writing heritage objects based on the experience of expert researches made at the Kharkiv Korolenko State Scientific Library; systematization of the fundamental achievements of Western European and American Byzantine and Paleoslavic scholars for one and a half hundred years within interdisciplinary studies of Semitic-Syrian-Greek kontakion and Kyivan Rus kondakarion singing; research of aging processes of especially valuable documents of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine on various material carriers in order to create and maintain conditions for ensuring their durability.

The target audience includes historians, philologists, art historians, culturologists as well as other researches interested in national and world history and culture.

Science Board

O. Onyshchenko, *Dr. habil. in Philosophy, Academician of National Academy of Sciences of Ukraine*;
 H. Papakin, *Dr. habil. in History*; N. Shyp, *Dr. habil. in History*; O. Khamrai, *Dr. habil. in Philology*;
 O. Pastushenko, *Dr. habil. in Social Communication*;
 Alina Dzentol (Poland), *Ph.D in Humanitarian Sciences*;
 Ryma Tsintseniene (Lithuania), *Ph.D in Humanitarian Sciences*; Olaf Hamman (Germany), *Ph.D.*

Editorial Board

L. Dubrovina (Editor-in-Chief), *Dr. habil. in History, Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine*; V. Bezdrabko, *Dr. habil. in History*;
 H. Boriak, *Dr. habil. in History, Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine*;
 L. Buriak, *Dr. habil. in History*; N. Veretennikova, *Ph.D in Social Communication*;
 L. Hnatenko, *Dr. habil. in History*; N. Zubkova (*Secretary in Charge*), *Ph.D. in History*;
 H. Kovalchuk (Deputy Editor-in-Chief), *Dr. habil. in History*;
 K. Lobuzina, *Dr. habil. in Social Communication*;
 V. Popyk, *Dr. habil. in History, Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine*;
 L. Yaremenko, *Ph.D. in History*; Yaroslav Dumanovsky (Poland), *Ph.D.*;
 Daiva Narbutene (Lithuania), *Ph.D.*; Serheius Temchinas (Lithuania), *Ph.D in Humanitarian Sciences*;
 V. Chentsova (France), *Ph.D. in History*; L. Sharipova (United Kingdom), *Ph.D.*

Reviewers

Ya. Vermenysh, *Dr. habil. in History*
 Yu. Mytsyk, *Dr. habil. in History*

This publication is indexed by the following scientometric databases, among which are: Scopus, Web of Science, Google Scholar, Index Copernicus, Scientific Indexing Services, ResearchBib, International Institute of Organized Research (I2OR), CiteFactor, BASE, Open Access Infrastructure for Research in Europe, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Word Cat, EBSCO, Ukrainian Abstract Journal, Scientific Ukrainika, Scientific Periodicals of Ukraine.

УДК 94:341.485]»1932/1933»»1939/1945»
<https://doi.org/10.15407/rksu.28.390>

Тетяна Геннадіївна Боряк,
кандидат історичних наук, доцент,
докторант історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна),
дослідник історичного факультету Вільнюського університету
(Вільнюс, Литва)
ORCID ID: 0000-0002-7472-0014
e-mail: tetiana.boriak@fulbrightmail.org

УСНОІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ГОЛОДОМОР В УКРАЇНСЬКІЙ ОКУПАЦІЙНІЙ ПРЕСІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Десятиліттями історія України, передусім її трагічні сторінки, замовчувалася та фальсифікувалася. До початку Другої світової війни свідчення про голод 1932–1933 рр. в Україні, попри інформаційну блокаду, кризь радянський кордон зрідка, але проривались у країни Західної Європи та Північної Америки, коли-не-коли публікувались у періодичній пресі, переважно діаспорній. Від літа 1941 р., коли внаслідок німецької навали українські землі опинилися під окупацією, вперше за роки після трагедії відкрилися несподівані можливості відкрито говорити правду про Великий голод вустами його очевидців. Основним майданчиком оприлюднення фактів злочинів сталінського режиму стала українська місцева легальна окупаційна преса. **Мета дослідження:**

здійснити виявлення, всебічний аналіз та класифікацію усноісторичних джерел про Голодомор на шпальтах легальної української преси часів нацистської окупації. **Методологія** базується на використанні сукупності як загальнонаукових (історичного, структурно-функціонального, порівняльного, аналітичного), так і спеціальних методів дослідження (історико-книгознавчого, бібліографічного). **Наукова новизна** полягає в постановці завдання. Публікації про усноісторичні джерела голоду 1932–1933 рр. на сторінках окупаційної преси в Україні під час Другої світової війни відсутні. Розглянуто 184 свідчення про голод зі 184-х номерів окупаційних газет. На основі аналізу відповідних публікацій виділено п'ять груп усноісторичних джерел

про голод 1932–1933 рр. **Висновки.** Свідчення очевидців, яким уперше за близько десять років після трагедії було дозволено вголос проговорити свою психологічну травму і оповісти жахливі деталі морення їх голодом, добре вкладалися в антибільшовицький ідеологічний наратив нової влади. І окупаційна влада скористалася цим у повній мірі. Тема голоду виявляється вплетеною в різноманітні контексти, передусім – в репресоване минуле на рівні села та країни, включно

з колективізацією, українізацією, розкуркуленням тощо. На шпальтах окупаційної преси вона була представлена в кількох видах публікацій – спогадах, статтях, листах, художній та народній творчості. З певними поправками на стиль подачі матеріалу «окупаційний» наратив змістовно цілком співвідноситься і з масивом перших свідчень довоєнного періоду.

Ключові слова: усна історія, Голодомор, Друга світова війна, преса, окупація.

Актуальність теми дослідження. До початку Другої світової війни свідчення про голод 1932–1933 рр. в Україні, попри інформаційну блокаду, крізь радянський кордон зрідка, але проривалися у країни як Західної Європи, зокрема в Польщу, Румунію, Чехословацьку Республіку, так і Північної Америки, й коли-не-коли публікувалися в періодичній пресі, переважно діаспорній. Це були загалом нечисленні публікації журналістів та спогади очевидців-біженців [дет. див.: 4, с. 113–144]. Усні свідчення, що побачили світ за часів німецької окупації, є наймасовішими й можуть бути розглянуті залежно від місця публікації (окупована територія України; Німецький Райх; Західна Європа; до деякої міри, – Північна Америка), а також виду друкованого видання (преса чи книга).

Найчисленніші свідчення про голод 1932–1933 рр. містять українські часописи часів нацистської окупації. Нами було проаналізовано понад 30 легальних газет періоду окупації, серед них, зокрема, «Голос Дніпра» (Херсон), «Голос Полтавщини» (Полтава), «Дзвін» (Кривий Ріг), «Дніпрова хвиля» (Кременчук), «Львівські вісті», «Нова доба» (Бердичів), «Нова Україна» (Харків), «Українське слово» (Київ), «Український голос» (Кіровоград), «Уманський голос» тощо, представлених у базі «Libragia: Архів української періодики онлайн». У підсумку, розглянуто близько 180-ти опублікованих свідчень про голод із майже 180-ти чисел окупаційних газет.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення періодики окупаційного періоду на території України активно розгорнулося в останнє десятиліття. Історіографія питання представлена працями, що розглядають такі специфічні засоби масової інформації в широкому контексті, передусім – пропаганди нацизму та ідеологічного впливу на місцеве населення часів війни (М. Михайлюк [12], К. Курилишин [10], О. Яшан [28], Д. Титаренко [24]) та ін.). Водночас українськими дослідниками піднімалися такі питання, як використання місцевої преси з метою поширення окупаційних плакатів та карикатур (О. Маєвський [11]), антисемітської пропаганди (А. Подольський [17], І. Щупак [27], Р. Михальчук [13] та ін.) тощо. Втім тематика Великого голоду на шпальтах окупаційних газет наразі не стала предметом спеціального розгляду. Виняток становлять дві розвідки, присвячені регіональній пресі Сумщини та Полтавщини часів Другої світової війни (В. Нестеренко [16], М. Чиркова [25]).

Аналіз преси, яка виходила на окупованій території України за часи Другої світової війни, став можливим завдяки реалізації компанією «Архівні інформаційні системи» проекту «Libragia», що здійснюється від 2012 р. у співпраці з бібліотеками, архівами та науковими інституціями в Україні і поза її межами [29]. Ідеться про оцифрування української періодики, а відтак надання до неї широкого доступу в мережі Інтернет. Вагомість цієї праці тяжко переоцінити, адже методами сучасних технологій опрацьовуються важкодоступні для дослідника видання, розпорошені по колекціях колишніх спецфондів різних архівних та бібліотечних установ у регіонах України.

Мета дослідження: здійснити виявлення, всебічний аналіз та класифікацію усноісторичних джерел про Голодомор на шпальтах легальної української преси часів нацистської окупації.

Виклад основного матеріалу. Нині українські історики не заперечують той факт, що нацистська пропаганда на території України, ідеологом якої виступав райхсміністр окупованих східних територій А. Розенберг, мала певний успіх. Багато в чому це пояснювалося тим, що агітаційні стратегії не тільки враховували етнічний склад, але й історичну долю населення окупованих територій. Готуючи матеріали до друку, пропагандисти відкрили можливість говорити про такі болючі для укра-

їнського селянина питання, як розкуркулення, колективізація, голод, репресії, русифікація [24, с. 479]. На доказ цього нагадаємо про «Додаткові директиви щодо здійснення пропаганди в Україні» від 16 грудня 1942 р. райхсміністра Розенберга, де серед матеріалів, які рекомендувалося друкувати, чи не першими називали спогади про голод [11, с. 155].

Для розуміння масштабів розголосо публікацій (добровільних чи вимушених, замовлених) на сторінках окупаційної преси з тієї чи іншої проблематики варто назвати кількість видань, що виходили на підконтрольній німцям Україні. В міру заглиблення в цю тематику історики називають дані за висхідною: від 150 до 450 (А. Подольський), від 300 (І. Щупак) до 557 (Ю. Смілянська) [21, с. 47] назв окупаційних газет (для порівняння – на території Росії їх було 60, Білорусі – 100) [27, с. 148].

Так на шпальтах газет почали з'являтися історії про голод і репресії, тяжке життя за більшовиків у контексті прийняття рішення про від'їзд на роботу до Німеччини або служби на боці українського визвольного війська. Для прикладу, як мотивує свій виїзд у Німеччину учениця дев'ятого класу Катерина Сугоняко з Ніжина: «... більшовики відібрали в мене все найдорожче – батьків, замучили їх голодом у 1933 р. Забрали майно потім, а нас з сестрою віддали до колгоспів на патронат. За всяку дрібницю нам докоряли шматком хліба» [14].

Навіть формальний пошук у базі «Libraria» за ключовими словами «голод 1932–1933», «штучний голод» подав нам понад 1400 позицій. Безумовно, всі вони не є рівнозначними за змістом та обсягом. Це пов'язано з тим, що згадка про голод могла зустрітися у статті загального характеру, разом зі свідченнями про тяжке життя за советів, репресії, колективізацію, статистику хлібозаготівель, демографічний аналіз чисельності жертв голоду. До цієї кількості також увійшли матеріали агронома-економіста Степана Соснового, який із вересня 1942 р. по січень 1943 р. на шпальтах щотижневих номерів газети «Нова Україна» опублікував шість статей із нищівною критикою людоморної політики більшовиків на селі [дет. див.: 19]. Крім того, іноді важко відокремити розлогу історію села від теми голоду, а життєвий досвід людини – від досвіду проживання голоду, і все разом – від загального пропагандистського нарративу. Для прикладу, один лист військовополоненого включав

переказ і народних приказок про колгоспи, і про голод, і про Сталіна. Проте подібна частотність свідчить, що пам'ять про ці події на той час була живою і такою, що боліла.

Зауважимо, дотепер вважалося, що в окупаційній пресі перша стаття про голод з'явилася в жовтні 1941 р. [16, с. 81]. Нами виявлена повноцінна оповідь про трагічні події 1932–1933 рр., опублікована раніше – 12 липня 1941 р. – в газеті «Вільне слово» (м. Дрогобич) та підписана літерами О. П. У ній ідеться про опухлих дорослих і дітей, які падали на дорозі і помирали, людоїдство, вимирання «цілих сіл», про хлопчика, який на станції Основа (Харківський залізничний вузол) розповів автору, що тато помер з голоду, сестра «варила маму в печі», а він сам утік [5].

Відповідно, остання виявлена нами публікація про голод, яку можна ідентифікувати як імовірне усноісторичне джерело, датується 4 березня 1945 р. Це оповідь-свідчення про голод на шпальтах газети «Голос» (м. Берлін, виходила українською мовою в 1940–1945 рр.): «У 1933 році селянські діти тихо плакали, вмираючи просто на бруках українських міст. ... Ті, що тоді їли булки, казали, киваючи на розпухлій порепані ноги вмираючих селян, з ран яких виступала вже не кров, а вода: “Так їм і треба, не хотіли працювати в колхозах”. Ми знаємо, що жаден член комуністичної партії большевиків не помер з голоду, а мерли мільйони селян» [26].

Саме крайні дати першої та останньої публікації усної історії про голод в українській окупаційній пресі та пресі, орієнтованій на українців за часів війни, було покладено в основу періодизації нашого дослідження, хоча формально нацистська окупація України закінчилася в жовтні 1944 р.

Як показав аналіз друківаних матеріалів, наймасовіші публікації припали на 1943-й – рік 10-х роковин голоду. Не виключаємо, що окупаційна влада скористалася цією датою, аби зайвий раз нагадати читачам про злочини більшовицько-комуністичної влади. Слушною є також думка М. Чиркової, що особливий інтерес редакторів окупаційних газет до цієї тематики був зумовлений не власне річницею трагедії, а намаганням відвернути увагу українського суспільства від жорстокої політики окупаційної адміністрації, зокрема облав на потенційних оstarбайтерів, арештів родин утікачів [25, с. 35].

Усноісторичні свідчення, опубліковані у воєнний час за сприяння окупаційної влади, є переконливим доказом того, як людська пам'ять, закута тоталітарним режимом, в умовах найменшого ослаблення починала вільно промовляти. Уже в жовтні 1941 р. на сторінках газети «Голос Дніпра» дописувач не міг стримати свої почуття: «Двадцять літ мовчати! Двадцять літ не сміти висловлювати, майже серед близьких знайомих, того, що ти гадаєш, не сміти оповідати всього, що бачиш навколо себе, не ризикуючи опинитись у застінках ЧК, ГПУ або НКВД! ... ми повинні і можемо зараз правдиво, без більшовицької газетної брехні висвітлювати прожите Україною ... Мені бажається передати читачам без усяких прикрас, правдиво, що я бачив у колгоспах та радгоспах України» [3].

І далі наводяться спогади про події в с. Широка Балка в липні 1933 р. (дев'ять померлих за липневий день 1933 р., а «завтра те ж, що й сьогодні»), а також с. Арнаутка (тепер – смт Комишани Херсонської області), жителі якого в травні – червні 1933 р. були опухлі від голоду через вилучення взимку 1932 р. «руками комуністів і комсомольців» зерна, борошна і навіть печеного хліба. Він згадує також, як рух СВУ сіяв у владних структурах страх. Саме це й спричинило голод – щоб Україна «на довгі роки не могла про що інше думати, крім шматка хліба» [3].

Оскільки не завжди зазначається, чи є публікація оповідкою про персональний досвід, чи переказаною із чужих вуст, ми зараховували до усноісторичних джерел ті документи, з яких було видно, що автор на власні очі бачив хоча б деякі з подій голоду, а також ті, що містили певні статистичні чи фактичні дані, зокрема про кількість померлих або опис подій у конкретному селі.

На основі аналізу публікацій, розміщених в окупаційній пресі, пропонується виділити п'ять груп усноісторичних джерел про голод 1932–1933 рр.

1) *Спогади очевидців* (89 номерів та 88 свідчень про голод)*. Умовно можна виокремити «наратив голоду» в таких формах: спогад повністю присвячено голоду; спогад присвячений історії села, складовою якої є наратив про голод; людина описує свій життєвий шлях за радянської

* Тут і далі обрахунки авторки здійснені на основі аналізу бази *Libragia*, а також даних, поданих у статті М. Чиркової [25].

влади, де складовою є період голодування. Одне усноісторичне джерело є унікальним – свідчення високопосадовця, радянського дипломата-неповерненця Бутенка. Він давав свідчення про своє радянське минуле, зокрема і про голод [2]. На жаль, більше відомостей про цю постать нам виявити не вдалося.

2) *Листи радянських військовополонених, німецьких солдат та селян* (12 номерів та 12 свідчень). Ідеться про кореспонденцію військовополонених до редакцій газет з описом власного досвіду або викладом того, що було почуто ними під час перебування в тюремному чи табірному ув'язненні [8]. Так, анонімний автор статті «Наші очі звернеш на Україну! (3 життя українських полонених у Німеччині)» в газеті «Голос Волині» від 30 листопада 1941 р. писав, що при відвідуванні редакції української газети «Нова Доба» (виходила щотижня в Берліні спеціально для полонених українців під редакцією Геннадія Которовича) для ознайомлення з їхнім життям бачив («бачили» в тексті – вочевидь, ідеться про кількох осіб) «кореспонденцію полонених до редакції, яку можна назвати цілою літературою» [15].

У таких листах – «списана наче чистою кров'ю історія України останніх двох десятиліть» [15], прагнення «нагадати людям, що загрожує їм у разі повороту більшовизму» [1]. Це оповіді про жахіття минулого, таборове життя та роздуми, сповнені вірою в майбутнє. Проте чільне місце в них посідала й тема колективізації, висилки та голоду. В окремих листах оповідається винятково про голод, найчастіше – про мученицьку смерть членів родини. Певною мірою така щільність свідчень, зокрема й про голод в Україні, може бути пояснена намаганням бранців обґрунтувати свою відмову захищати радянську владу в лавах Червоної армії, готовність стати до служби у складі українських частин німецької армії.

3) *Художні твори (оповідання, новели, нариси, вірші)* (35 номерів та 36 свідчень). Сюди віднесено характерні тексти, зокрема й такі, що не містили типової вказівки: «оповідане – побачене власними очима чи почуте від свідків подій». Зрозуміло, що подібний підхід доволі умовний, адже в основі будь-якого художнього відображення трагедії завжди лежить чиїсь особистий трагічний досвід. Так, під назвою «Спогад» на-

друковано вірш Л. Могущука: «З голоду вмирали. // І найбільше хлібороби // Працьовиті люди, // З яких трупів цілі гори // Валялися всюди. // Як гинула Україна, // Запустіли села» [23]; маємо відомості про вірш під назвою «Тридцять третій»: «Той рік, як сталінські бригади із хати в хату походжали, і хліб, що був, увесь, – о, гади! Увесь, до грама забирали ...» [25, с. 36].

4) *Народна творчість про голод* (14 номерів та 14 статей). Тут ідеться передусім про приказки (найчастіше згадується: «серп і молот – смерть і голод»), а також «новелу» [20] часів колективізації та голоду. Маємо свідчення, що низка зразків народної творчості була записана від «сотні наших полонених з різних українських земель» [22].

5) *Статті на різну тематику, які включають наратив про голод* (34 статті та 34 свідчення). Їхня характерна особливість – уніфікованість, стислість, відсутність імен та географічних назв, посилення на власний досвід. У них відсутні деталі оповіді, що характерні передусім для художніх творів та частково – для спогадів про голод.

Зауважимо, що згадка про голод 1932–1933 рр. може спливати і в неочікуваних місцях, наприклад, у статтях, присвячених річниці встановлення нацистської влади, запровадженню земельної реформи тощо [6].

Наукова новизна полягає в постановці завдання. Публікації про усноісторичні джерела голоду 1932–1933 рр. на сторінках окупаційної преси в Україні під час Другої світової війни відсутні. Розглянуто 184 свідчення про голод зі 184-х номерів окупаційних газет. На основі аналізу відповідних публікацій виділено п'ять груп усноісторичних джерел про голод 1932–1933 рр.

Висновки. З точки зору історії формування та функціонування масиву усноісторичних свідчень про Голодомор, період німецької окупації 1941–1944 рр. характерний передусім тим, що правда про пережитий голод 1932–1933 рр. уперше легально оприявнюється в публічному (або, за сучасною термінологією, – в медійному) просторі України. Окупаційна влада заохочувала друк таких матеріалів, оскільки вбачала в них основний інструмент для боротьби з більшовизмом. Пригадування трагедії українського селянства використовувалося з метою дискредитації ворога націонал-соціалізму (комунізму). Цю інформацію треба було

втиснути у «прокрустове ложе» балансування між користю та шкодою від пригадування злочину. Втім, роки німецької окупації стали першими роками, коли ті, хто пережив голод, змогли на своїй землі голосно говорити про жахи штучно організованого більшовиками голодомору. Наступна така можливість відкриється лише майже через чотири з половиною десятиліття, в останні місяці перед крахом комуністичного режиму. На той час совети вже будуть значно ослабленими та дискредитованими, позбавленими традиційних інструментів суворо карати за оприлюднення свідчень про свій злочин. Але й більшість свідків убивства голодом уже відійдуть у вічність, так і не повідавши про свій власний біль і трагедію всього українства – те, що світ невдовзі визнає геноцидом українського народу.

Наведена класифікація усноісторичних джерел, яка складається з п'яти груп, зайвий раз засвідчує, що на той час пам'ять про голод була надзвичайно потужною. Тема голоду виявляється вплетеною в різноманітні контексти, передусім – у репресоване минуле на рівні села та країни, включно із колективізацією, українізацією, розкуркуленням тощо. На шпальтах окупаційної преси вона була представлена в кількох видах публікацій – спогадах, статтях, листах, художній та народній творчості.

Зафіксовані у пресі спогади про голод свідчать про вкоріненість і певну «унормованість» травматичного досвіду очевидців. Можна було б припустити, що в умовах жорсткого ідеологічного та політичного протистояння воюючих сторін і активного захоплення з боку окупаційної влади до пригадування злочинів більшовизму з метою дискредитації останнього оповіді свідків будуть представляти трагедію Голоду масштабніше, насичуючи її деталями, що не піддаються верифікації. Тобто, картини Голодомору очікувано могли б бути викривленими. Але, окрім того, як це не парадоксально, цього не спостерігається. Перед нами фактично постає вже сформований набір інформаційних елементів свідчень, який рефреном «проходить» крізь увесь виявлений масив «окупаційних свідчень» і цілком корелюється з нашим сучасним знанням про Голод. А наше сучасне знання базується на безпрецедентно великому масиві джерел і досліджень з теми Великого Голоду, включно з тими, що не є актуалізованими і зберігаються в численних архівних і музейних колекціях.

З певними поправками на стиль подачі матеріалу, «окупаційний» наратив змістовно цілком співвідноситься як із масивом перших свідчень довоєнного періоду, представленим переважно у пресі фаховими журналістами та листами, так і з потужним комплексом усноісторичних джерел, сформованим в українському еміграційному середовищі в повоєнний час. Наратив часів окупації не надто відрізняється від свідчень кінця 1980-х років, коли українці змогли вже вільно пригадувати голод і навіть вшанувати пам'ять загиблих. Відтак ми можемо виразно зафіксувати тяглість пригадування і намагання оприлюднити свій травматичний досвід виживання за часів Великого Голоду.

Загалом слід відзначити, що, навіть із врахуванням підвищеного емоційного забарвлення багатьох оповідей за допомогою певних літературних прийомів, у наративі про голод часів нацистської окупації останній кардинально не відрізняється від наративу, оприлюдненого в довоєнній та повоєнній еміграційній пресі, а також свідчень початку 1990-х років уже в незалежній Україні.

Список використаних джерел

1. 1933-й рік. Лист до редакції // Вінницькі вісті. № 66 від 05.08.1943. С. 4. URL: <https://libraria.ua/numbers/206/4372/?PageNumber=4&ArticleId=555172&Search=%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%20%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201933> (дата звернення 15.03.2022).
2. Визнання советського дипломата // Нова доба (Бердичів). № 27 від 19.10.1941. С. 2. URL: <https://libraria.ua/numbers/304/10688/?PageNumber=2&ArticleId=523317&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
3. Вісім літ у колгоспах та радгоспах України (Нотатки землеміра) // Голос Дніпра. № 18 від 15.10.1941. С. 2. URL: <https://libraria.ua/numbers/222/5639/?PageNumber=2&ArticleId=533644&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201932-1933> (дата звернення 15.03.2022).
4. Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: бібліографічний покажчик / ред. кол.: С. В. Кульчицький, О. Ф. Ботушанська, В. Мотика; упоряд.: Л. М. Бур'ян, І. Е. Рікун / Одеська держ. наук. б-ка імені М. Горького; Ін-т історії України НАН України; Фондація українознавчих студій Австралії. Одеса ;

- Львів : Вид-во М. П. Коць, 2001. 664 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-7891-03-8/966-7891-03-8.pdf> (дата звернення 15.03.2022).
5. Голос Лівобережжя // Вільне слово. № 3 від 12.07.1941. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/213/4814/?PageNumber=3&ArticleId=589254&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201932-1933> (дата звернення 15.03.2022).
 6. До свята в с. Чапаев // Костянтиноградські нові вісті. № 35 від 17.10.1942. С. 2. URL: <https://libraria.ua/numbers/270/8061/?PageNumber=2&ArticleId=390487&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0>
 7. Думки в тюремній камері // Голос Полтавщини. № 10 від 27.11.1941. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/328/615/?PageNumber=3&ArticleId=17683&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
 8. Енкаведисти облягають в'язницю // Українські щоденні вісті. № 13 від 20.07.1941. С. 6. URL: <https://libraria.ua/numbers/444/18506/?PageNumber=6&ArticleId=698331&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
 9. «Золотуха» // Голос Дніпра. № 22 від 19.10.1941. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/222/5880/?PageNumber=3&ArticleId=537780&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
 10. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами української легальної преси. Львів : НАН України. ЛІНБ України ім В. Стефаніка. Львів. відділення Ін-ту укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2010. 328 с.
 11. Маєвський О. Політичні плакат і карикатура як засоби ідеологічної боротьби в Україні 1939–1945 рр. / відп. ред. О. Є. Лисенко; Ін-т історії України НАН України. Київ, 2018. 268 с. URL: <file:///Users/olena/E2%80%99s%20MacBook%20Air/Downloads/0014062.pdf> (дата звернення 15.03.2022).
 12. Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк та ін. / Ін-т історії України. Київ : НВП «Видавництво Наукова думка», 2011. Кн. 1. С. 644–658. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/978-966-00-1063-5.pdf> (дата звернення 15.03.2022).

13. Михальчук Р. Антисемітизм публікації легальної преси Рівненщини (1941–1944 pp.). URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/1092-roman-mykhalechuk-antysemityzm-publikatsii-lehalnoi-presy-rivnenshchyny-1941-1944-rr> (дата звернення 15.03.2022).
14. Напередодні від'їзду // Ніжинські вісті. № 31 від 11.07.1942. С. 2. URL: <https://libraria.ua/numbers/21/669/?PageNumber=2&ArticleId=18820&Search=%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%20%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201933> (дата звернення 15.03.2022).
15. «... Наші очі звернені на Україну!». З життя українських полонених у Німеччині // Голос Волині. № 15 від 30.11.1941. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/221/5539/?PageNumber=3&ArticleId=378808&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
16. Нестеренко В. А. Тема голодомору на сторінках окупаційної преси Сумщини 1941–1943 pp. // Сумська старовина. 2017. № L. С. 80–86.
17. Подольський А. Дослідження проблем антисемітської пропаганди в пресі часів нацистської окупації в сучасній українській історіографії // Наукові записки : збірник. Київ : Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. Вип. 31. С. 7–14.
18. Рокосовська А. За що? (спогади про каторгу на Соловках) // Кремянецький вісник. № 75 від 17.09.1942. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/272/8339/?PageNumber=3&ArticleId=398808&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201932-1933> (дата звернення 15.03.2022).
19. Салтан О. Історична цінність дослідження агронома-економіста С. Сошеного у висвітленні подій Голодомору на шпальтах газети «Нова Україна» // Студії Голодомору / «Holodomor Studies». 2018. № 1. URL: <https://www.holodomorstudies.com/research6.html> (дата звернення 15.03.2022).
20. Сльози старого Романчука (Новела) // Хорольські Вісті. № 43 від 30.06.1943. С. 2. URL: <https://libraria.ua/numbers/451/18953/?PageNumber=2&ArticleId=713215&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201932-1933> (дата звернення 15.03.2022).
21. Смилянская Ю. Оккупационная пресса на территории Украины (1941–1944). Формирование и укрепление антиеврейских стереотипов как попытка консолидации оккупантов с населением оккупированных территорий // Холокост: новые исследования и материалы. Материалы XVII Международной ежегодной конференции по иудаике. Москва, 2011. Т. IV. С. 25–50. URL: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/smilianskaia_pressa.pdf

22. Сов'єтський побут у народній творчості в Україні // Український вісник. № 31 від 12.10.1941. С. 7. URL: <https://libraria.ua/numbers/445/18620/?PageNumber=7&ArticleId=702137&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
23. Спогади // Нова доба (Бердичів). № 4 від 24.08.1941. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/304/10663/?PageNumber=3&ArticleId=521989&Search=%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201941> (дата звернення 15.03.2022).
24. Титаренко Д. М. «Німецька пропаганда в Україні мусить здійснюватися ...»: цілі нацистської пропаганди в Україні у світлі німецьких документів // Гілея. Київ, 2010. Вип. 36. С. 478–484.
25. Чиркова М. Ю. Голодомор та німецький окупаційний режим на Полтавщині // До 70-річчя Голодомору в Україні 1932–1933 роки: Матеріали наукової конференції / редкол.: О. О. Нестуля та ін. Полтава, 2002. С. 31–38.
26. Шлях на батьківщину // Голос. № 12 від 04.03.1945. С. 1. URL: <https://libraria.ua/numbers/220/5277/?PageNumber=1&ArticleId=359587&Search=%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%201933> (дата звернення 15.03.2022).
27. Щупак І. Нацистська антисемітська пропаганда серед місцевого населення України // Проблеми історії Голокосту. Дніпропетровськ: Пороги, 2006. Вип. № 3. С. 147–175.
28. Яшан О. О. Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941–1944 рр.) // Гуманітарний вісник. 2011. Ч. 17. Вип. 3. С. 22–28
29. Libraria: Архів української періодики онлайн. Про проект. URL: www.libraria.ua/about

Tetiana Boriak,

Candidate of Historical Science (Ph. D. in History), Assistant Professor,

Postdoctoral Researcher of History Department,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine),

Researcher of the Faculty of History,

Vilnius University

(Vilnius, Lithuania)

ORCID ID: 0000-0002-7472-0014

e-mail: tetiana.boriak@fulbrightmail.org

Oral history sources about Holodomor in Ukrainian occupation press during World War II 403

For decades history of Ukraine, first of all its tragic pages, was silenced and falsified. Before the Second World War, testimonies about the famine of 1932–1933 in Ukraine seldom penetrated through the through Soviet border despite informational blockade to the countries of Western Europe and Northern America. These testimonies were published in press, mostly in diasporic one. From summer of 1941, when after the German invasion Ukrainian lands were occupied, first during the years after the tragedy, sudden possibilities to openly tell the truth about the famine by survivors were opened. Main ground for revealing the facts of Stalin regime crimes was Ukrainian local legal occupation press. **The goal of the research:** to make revealing, comprehensive analysis and classification of oral history sources about the Holodomor on pages of legal Ukrainian press from the period of Nazi occupation. **Methodology** is based on usage of totality of general scientific (historical, structural-functional, comparative, analytical), as well as special methods of research (historical-bibliological, bibliographical). **Scientific novelty** consists in the declared task. Publications about oral history sources of the famine of 1932–1933 on pages of occupational press in Ukraine during the Second World War are absent. 184 testimonies from 184 newspaper issues are analyzed. The author, researching corresponding publications, separates five groups of oral history sources about the famine of 1932–1933. **Conclusions.** Survivors' testimonies fit well into anti-Bolshevik ideological narrative of new regime. One has to take into account that survivors were allowed to talk loudly about psychological trauma and to tell horrible details about extermination of them with famine for the first time, almost 10 years after the famine. And occupational regime used this as full as it could. Topic of the famine is intertwined in various contexts, first of all – in repressed past on level of a village and a state, including collectivization, Ukrainization, dekulakization etc. On pages of occupational press the topic of the famine was presented in several types of publications – memoirs, articles, letters, art and folklore. With some corrections on style of material presentation, “occupational” narrative quite correlates with massive of the first testimonies of prewar period in terms of content.

Key words: oral history, Holodomor, Second World War, press, occupation.

*Стаття підготовлена 20 січня 2022 року;
подана до друку 25 січня 2022 року.*